

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นหัวข้อดังต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มผลประโยชน์

1. ความหมายของกลุ่มผลประโยชน์

การศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มผลประโยชน์ในสาขาวิชารัฐศาสตร์ยุคปัจจุบัน มีรากฐานสำคัญมาจากวิชาการสาขาสังคมวิทยาหรือจิตวิทยาเช่นเดียวกัน แต่จะเน้นเกี่ยวกับกลุ่มผลประโยชน์ซึ่งมีนักวิชาการให้ความหมาย ดังเช่น

Truman (1955 : 37) ได้อธิบายความหมายของกลุ่มประโยชน์ไว้อย่างกว้าง ๆ ว่าเป็นกลุ่มของบุคคลที่มีทัศนคติ หรือผลประโยชน์บางอย่างร่วมกันโดยมีความดีในการติดต่อสัมพันธ์กัน (interaction) พอสมควร

Almond and Powell (1966 : 75) มีความเห็นว่า กลุ่มผลประโยชน์เป็นกลุ่มของบุคคลที่เกี่ยวข้องด้วยผลประโยชน์เฉพาะอย่าง สมาชิกมีความตระหนักในความเกี่ยวพันกัน

สรุป กลุ่มผลประโยชน์ หมายถึง กลุ่มของบุคคลหรือสมาชิกที่มีทัศนคติหรือความต้องการบางสิ่งบางอย่างร่วมกัน โดยมีข้อผูกพันของผลประโยชน์ร่วมกัน

สำหรับการศึกษาเรื่องกลุ่มพิทักษ์สวัสดิภาพชาวโคกโพธิ์ พลับขำบ้านเพื่อสวัสดิการชุมชน เป็นการศึกษาการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป็นประการสำคัญ ดำเนินงานภายใต้กิจกรรมทางสังคม สมาชิกเข้ามาร่วมกลุ่มตามความต้องการในการเกื้อกูลช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อรวมกลุ่มสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสมาชิก โดยอาศัยรูปแบบกิจกรรมตามประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน จนเกิดเป็นสวัสดิการชุมชน จากการรวมกลุ่มของชาวบ้าน

2. สวัสดิการภาคประชาชน

แนวคิดเรื่องสวัสดิการชุมชน มิได้เป็นเรื่องใหม่ แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการก่อรากฐานของชุมชนที่มีการพึ่งพากันในชุมชนที่มีความสัมพันธ์ในระดับบุคคล ครอบครัว และท้องถิ่น ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542) ได้กล่าวถึง โครงการความปลอดภัย ในบริบทของสังคมไทยว่า ในอดีตสังคมไทยมีการให้ความช่วยเหลือที่เกิดจากสมาชิกในครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้านในชุมชน วัฒนธรรมในการให้ความช่วยเหลือเป็นสิ่งที่สังคมไทยมีมานานเริ่มจาก

การช่วยเหลือกันเองในหมู่เครือญาติ คนรู้จักหรือผู้อยู่ในความอุปถัมภ์ การช่วยเหลือในลักษณะนี้ยังคงดำเนินต่อเนื่องมาแม้ในปัจจุบัน ประกอบกับข้อจำกัดทางงบประมาณ บุคลากร และระบบราชการที่มีกลไกสลับซับซ้อนของภาครัฐทำให้เกิดการพัฒนาของภาคเอกชนหรือองค์กรประชาชนขึ้น เพื่อให้ความช่วยเหลือแก่บุคคลผู้ด้อยโอกาสทั้งหลายที่ไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการของภาครัฐ

สำหรับการรวมกลุ่มของประชาชนในเรื่องการให้ความช่วยเหลือด้านสวัสดิการชุมชนจะปรากฏในลักษณะของกลุ่มออมทรัพย์ เมื่อกลุ่มมีความเข้มแข็งระดับหนึ่งแล้วก็จะขยายการให้บริการด้านสวัสดิการแก่สมาชิกในชุมชนได้กว้างขวางขึ้น ทั้งนี้กลุ่มออมทรัพย์ที่ประสบความสำเร็จทั้งหลาย สมาชิกมักจะมีพื้นฐานของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีความซื่อสัตย์ต่อกัน อาจกล่าวไว้ว่าการรวมกลุ่มกันของประชาชนในรูปของกลุ่มออมทรัพย์หรือกลุ่มที่ให้ความช่วยเหลือประเภทต่าง ๆ ถือได้ว่าเป็นการสร้างหลักประกันของสมาชิก โดยเฉพาะบุคคลที่ไม่ได้รับสิ่งเหล่านี้จากภาครัฐไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านที่อยู่ในชนบทหรือผู้ที่อยู่ในชุมชนแออัด ซึ่งมักเป็นกลุ่มคนที่อยู่นอกเหนือระบบความมั่นคงทางสังคม (Social Security) ของภาครัฐทั้งสิ้น (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐและคณะ, 2542 : 174)

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดจากผลสำเร็จที่เกิดขึ้นจากการจัดสวัสดิการชุมชนของเครือข่ายกองทุนหมุนเวียนชาวบ้านสงขลา ของจินตนา เจริญวิริยะภาพ และคณะ (2546 : 38 – 39) เป็นแนวทางในการศึกษาผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการชุมชน ซึ่งผลสำเร็จที่เกิดขึ้นสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระดับดังต่อไปนี้

1) ผลสำเร็จระดับบุคคล เป็นผลสำเร็จที่เกิดขึ้นกับสมาชิกรายบุคคล สามารถเห็นได้ชัดเจน กล่าวคือสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ได้รับความช่วยเหลือเบื้องต้นเมื่อมีความเดือดร้อนจำเป็น

2) ผลสำเร็จระดับกลุ่ม เมื่อสมาชิกของกลุ่มได้รับการช่วยเหลือด้านสวัสดิการจากกลุ่มในเบื้องต้น สมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชนเห็นประโยชน์ที่จะได้จากกลุ่ม และเห็นว่ากลุ่มสามารถช่วยเหลือสมาชิกได้จริงและตรงตามความต้องการ จึงสมัครเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์เพิ่มขึ้น เมื่อมีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นกองทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในกลุ่มก็เพิ่มตามมาด้วย ส่งผลให้กลุ่มเติบโตและเข้มแข็ง สามารถจัดการบริหารกองทุนของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3) ผลสำเร็จระดับชุมชน เป็นผลจากการที่กลุ่มออมทรัพย์หลายกลุ่มของเครือข่ายกองทุนหมุนเวียนชาวบ้านสงขลาสามารถจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิก พร้อมทั้งริเริ่มการจัดสวัสดิการสู่ชุมชนและสังคมที่นอกเหนือจากสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ในด้านการพัฒนาชุมชนและสาธารณประโยชน์ เช่น การจัดตั้งกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน การจัดตั้งกองทุนป้องกันยาเสพติด เป็นต้น

การจัดระเบียบชุมชน (Community Organization)

ในการศึกษาค้างนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดเกี่ยวกับการจัดระเบียบชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสังคมสงเคราะห์ชุมชน มาประยุกต์ในการศึกษา เนื่องมาจากความต้องการแก้ไขปัญหาในชุมชนพื้นที่ศึกษา ซึ่งเกิดจากความไม่สงบเรียบร้อย และความขัดแย้งของคนในชุมชนโดยผู้วิจัยได้ศึกษาความหมาย และหลักการจัดระเบียบชุมชนดังนี้

1. ความหมายของการจัดระเบียบชุมชน

ทัศนีย์ ลักษณะภิกษินชัช (2533 : 3) กล่าวว่า การจัดระเบียบชุมชนเป็นวิธีการสังคมสงเคราะห์วิธีหนึ่งทีนักสังคมสงเคราะห์ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติงานกับชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างยั่งยืน เป็นการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของชุมชนด้วยกิจกรรมหลาย ๆ ด้าน เพื่อตอบสนองลักษณะปัญหาความต้องการของชุมชน โดยอาศัยความร่วมมือร่วมใจของชุมชน การระดมทรัพยากรในสังคมมาสนับสนุน และมีการทำงานแบบสหวิชาการ รูปแบบการปฏิบัติงานจึงครอบคลุมทั้งการพัฒนาชุมชน การวางแผนทางสังคม และปฏิบัติการทางสังคม

Specht (อ้างถึงในทัศนีย์ ลักษณะภิกษินชัช, 2533 : 49) ได้อธิบายว่าการจัดระเบียบชุมชนเป็นวิธีการทำงานอย่างมีสติของ “ผู้นำการเปลี่ยนแปลง” (change agent) ทีเป็นนักวิชาชีพผู้ใช้กระบวนการของการวางแผนและการจัดองค์การเพื่อพัฒนาชุมชน

โดยสรุป การจัดระเบียบชุมชน เป็นวิธีการสังคมสงเคราะห์แบบหนึ่ง ซึ่งมีหลักการ กระบวนการดำเนินงานเช่นเดียวกับวิธีการสังคมสงเคราะห์แบบอื่น ได้แก่ การสังคมสงเคราะห์เฉพาะรายและการสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน แต่แตกต่างกับวิธีการเหล่านี้ตรงทีเป็นการทำงานกับชุมชนทีมีปัญหาหรืออาจไม่มีปัญหาก็ได้ โดยยึดหลักการทำงานร่วมกับชุมชนอย่างมีระบบและเป็นประชาธิปไตย งานส่วนใหญ่ปรากฏในรูปแบบการวางโครงการและแผนงาน การจัดองค์การประชาชนและการพัฒนาองค์การทีให้บริการชุมชน แก้ไข ป้องกันปัญหาชุมชนหรือพัฒนาชุมชนเพื่อบูรณาการชุมชนและสวัสดิการสังคมสำหรับสังคมนั้น ๆ

2. หลักการจัดระเบียบชุมชน

หลักการจัดระเบียบชุมชน ซึ่งถือว่เป็นแบบแผนให้ผู้ปฏิบัติศึกษานั้น ทัศนีย์ ลักษณะภิกษินชัช (2533 : 50) ได้อธิบายว่หลักการสำคัญทีสุดในการจัดระเบียบชุมชนคือ หลักประชาธิปไตย การยึดหลักดังกล่าวเป็นอุดมการณ์ในการปฏิบัติงานจัดระเบียบชุมชนด้วยความ

เชื่อมั่นว่าชุมชนมีศักยภาพ เพราะชุมชนประกอบด้วยหลายบุคคลและแต่ละบุคคลมีศักยภาพแตกต่างกัน เมื่อบุคคลเหล่านั้นมารวมกันอยู่ในชุมชนหนึ่งย่อมมีความคิดเห็นแตกต่างกันและอาจเกิดเป็นความคิดเห็นขัดแย้งกันได้ ฉะนั้นต้องจัดระเบียบชุมชนเพื่อสร้างสันติสุขจึงจำเป็นต้องจัดระเบียบความคิดเห็นของประชาชน ให้เกิดความเห็นพ้องต้องกันเป็นเอกฉันท์ หรืออย่างน้อยที่สุดก็ให้ยอมรับในมติของส่วนรวมอันเป็น “ประชามติ” ซึ่งถือว่าเป็นสัญญาของประชาชนที่จะต้องรับผิดชอบและปฏิบัติตามด้วยเกียรติ และศักดิ์ศรีของปัจเจกบุคคล

ขณะเดียวกันมีข้อโต้แย้งว่า ประชาธิปไตยไม่สามารถนำมาใช้ได้เต็มรูปแบบ เพราะประชาชนยังไม่รู้จักสิทธิ หน้าที่ของประชาชนเอง และอาจถูกเอาเปรียบจากผู้รอบรู้หลัก ประชาธิปไตยใช้เป็นการแสวงหาประโยชน์ส่วนตนได้จึงจำเป็นต้องมีผู้นำชุมชน หรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่เป็นธรรมและเป็นกลางเข้ามาช่วยเหลือแนะนำในฐานะเป็นที่ปรึกษาและที่เลี้ยงของชุมชน จนกระทั่งชุมชนสามารถรู้จักช่วยตนเองและสามารถจัดการแก้ไข ป้องกันปัญหาของตนเองและชุมชน ตลอดจนสามารถช่วยเหลือพัฒนาสังคมส่วนรวม เพื่อความเจริญก้าวหน้าของตนเองและชุมชนได้ ยิ่งกว่านั้นทศนิยั ลักขณาภิชนัชช (2533 : 50) ได้เสนอการนำหลักการประชาธิปไตยไปใช้ในการจัดระเบียบชุมชน ดังนี้

2.1 การจัดสวัสดิการสังคมใด ๆ ก็ตามต้องจัดตามความต้องการของประชาชนในชุมชนนั้น (Social Welfare Program to Meet Community Needs) การจัดระเบียบชุมชนจำเป็นต้องจัดให้มีขึ้น เนื่องจากความไม่พอใจ (discontent) ของประชาชนในสภาพสังคมที่เป็นอยู่และเรียกร้องให้ดำเนินการแก้ไขลักษณะงาน (tasks) ของการแก้ไข จัดขึ้นในรูปของโครงการสวัสดิการสังคมซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมหรือบริการต่าง ๆ

2.2 ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากโครงการสวัสดิการสังคม จะต้องมีส่วนร่วมในการจัดบริการและบริหารโครงการนั้น ๆ ให้สำเร็จ (citizen participation) จากความเชื่อในเรื่องคุณค่าของมนุษย์ ซึ่งถือว่าทุกคนมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน แต่มีความแตกต่างในสิ่งแวดล้อม ประสบการณ์และโอกาสทางสังคมทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำ และเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดพลังสำหรับกิจกรรมทางการเมือง และอาจเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกในชุมชน ตลอดจนขาดความมั่นคงทางสังคม จึงจำเป็นต้องหาแนวทางจัดโครงการเพื่อสวัสดิภาพทางสังคมรองรับไว้ก่อนในแง่การป้องกัน

การป้องกันหรือการแก้ไขปัญหาสังคมของชุมชนใดก็ตามจะสัมฤทธิ์ผลได้ก็ต่อเมื่อประชาชนให้ความสนใจ และเข้ามามีส่วนร่วม ในด้านต่าง ๆ ได้แก่

2.2.1 ร่วมคิด

2.2.2 ร่วมวางแผน

2.2.3 ร่วมปฏิบัติ

2.2.4 ร่วมติดตามประเมินผล

การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นเทคนิคอย่างหนึ่งในการปฏิบัติงานจัดระเบียบชุมชน ช่วยให้ประชาชนเกิด “การเรียนรู้ด้วยการกระทำ” เป็นการเสริมสร้างประสบการณ์ให้แก่ประชาชนได้รู้จักคิดเป็น ทำเป็น (Think Right, Do Right) นอกจากนี้ยังมีส่วนช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ ทำให้เกิดความรู้สึกรักหวงแหนและทำนุบำรุงรักษา ให้สามารถใช้ประโยชน์อย่างคงทนถาวร ในบางกรณีประชาชนอาจไม่สามารถเข้าร่วมจัดโครงการได้โดยตรงอย่างทั่วถึงทุกคน ก็อาจใช้วิธีเลือกตั้งหรือแต่งตั้งผู้แทนเข้าร่วม และทำหน้าที่เป็นปากเป็นเสียงให้กับประชาชนผู้รับประโยชน์จากโครงการเหล่านั้น

ประชาชนเหล่านั้นจะต้องแสดงความคิดเห็นของตนเองแม้จะแตกต่างจากผู้อื่น แต่มติเสียงข้างมากในการพิจารณาการจัดโครงการสวัสดิการสังคมใดขึ้น ประชาชนต้องยอมรับผู้รับประโยชน์จากโครงการเหล่านั้น

2.3 โครงการสวัสดิการสังคมใด ๆ ก็ตาม จะต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนด้วยความสมัครใจ (volunteer cooperation). จากข้อ 2.2 ถึงแม้ประชาชนเข้ามามีบทบาทร่วมในการจัดโครงการสวัสดิการสังคมแล้วก็ตาม เขาจะต้องแสดงความคิดเห็นของตนเองและยอมรับมติเสียงข้างมากในการพิจารณาการจัดโครงการสวัสดิการสังคม และให้ความร่วมมือด้วยความสมัครใจ

การจัดระเบียบชุมชนเน้นถึงการปลุกจิตสำนึกของประชาชนให้ตระหนักในหน้าที่รับผิดชอบของตนต่อสถานการณ์ชุมชน และความต้องการด้านสวัสดิการสังคม ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาความหมาย หลักการการจัดระเบียบชุมชนซึ่งมีความสอดคล้องกับสถานการณ์การแก้ปัญหาตลอดจนการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนโคกโพธิ์ เพื่อให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงปัญหาต้องหันหน้าเข้าหารื้อร่วมกัน เตรียมพร้อมที่จะป้องกัน แก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพอย่างแท้จริง

การมีส่วนร่วมของประชาชน

1. ความหมาย

องค์การสหประชาชาติ (United Nations, 1978 : 4) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะที่เป็นกระบวนการในการพัฒนาว่าเป็นการเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้น และมีพลังของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจ คือ การเข้าร่วมเป้าหมายของสังคมจัดทรัพยากรให้บรรลุเป้าหมายนั้น และเป็นการปฏิบัติตามแผนการหรือโครงการต่าง ๆ โดยความสมัครใจ

ขณะเดียวกัน นิรันดร เมธา (อ้างถึงในกนกกรัตน์ กิตติวิวัฒน์, 2543 : 24) กล่าวว่า “People’s Participation” หมายถึงชั้นลงมือปฏิบัติที่ยึดหลักการให้ประชาชนมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นจริงไม่ได้ถ้ายังไม่ลงมือปฏิบัติและในระหว่างลงมือปฏิบัติเท่านั้นที่จะสามารถทดสอบได้

ว่าประชาชนมีส่วนร่วมแค่ไหน เพียงไร ซึ่งสรุปได้จากการปฏิบัติที่เป็นจริง โดยนำหลักคิดทางทฤษฎีไปปฏิบัติจริงในชุมชน กระบวนการนี้เป็นจริงที่ประชาชนสรุปได้ด้วยตนเอง เข้าใจด้วยตนเอง และสามารถถ่ายทอดสู่ผู้อื่น หรือชุมชนอื่นได้ ทั้งนี้เพราะประชาชนได้มีประสบการณ์มาแล้ว ดังนั้นในทางการพัฒนาจึงหมายถึง การที่ประชาชนดำเนินกิจกรรมการพัฒนาด้วยตนเอง ด้วยจิตสำนึกรับผิดชอบต่อชะตากรรมของตนเอง และได้สร้างกลไกภายใน (Inner Mechanism) อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น เพื่อผลักดันการพัฒนาให้กระจายจากชุมชนหนึ่งไปสู่อีกชุมชนหนึ่ง ในรูปของขบวนการประชาชน (People Movement)

จากความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่กล่าวมาข้างต้นนั้น พอสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง ความร่วมมือของประชาชนไม่ว่าของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกัน ร่วมรับผิดชอบหรือเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม เพื่อพัฒนาและแลกเปลี่ยนให้เป็นไปในทิศทางที่ต้องการโดยการกระทำของกลุ่มหรือองค์กร

2. ลักษณะการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาความหมายและทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่ามีลักษณะหรือรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนมีหลากหลาย แต่ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะของ Cohen และ Uphoff เป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าน่าจะเป็นความสอดคล้องหรือใกล้เคียงกับลักษณะการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาตามขั้นตอนต่าง ๆ ในการมีส่วนร่วมที่นำไปสู่การจัดสวัสดิการชุมชน ดังนี้

Cohen และ Uphoff (อ้างในพัฒน์ บุญยรัตพันธ์, 2527 : 145) ได้แบ่งชนิดของการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ระดับ คือ

- 1) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ริเริ่มตัดสินใจ
ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
- 2) มีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากรและการประสานความร่วมมือ
- 3) มีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ไม่จำเป็นว่าจะจะเป็นประโยชน์ทางด้านวัตถุ
ประโยชน์ทางด้านสังคมหรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
- 4) มีส่วนร่วมในการประเมินผล เพื่อทราบปัญหาอุปสรรคและแนวทางแก้ไข

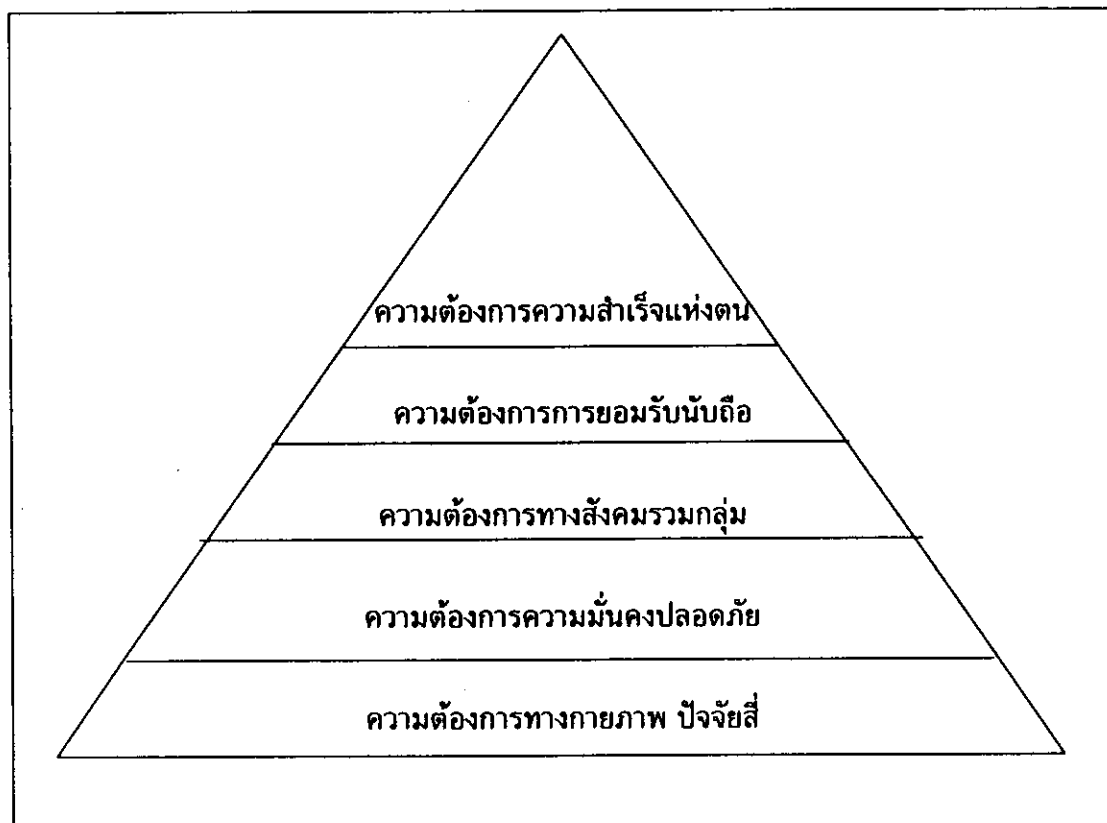
3. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

ทฤษฎีที่ผู้วิจัยนำมาสนับสนุนการวิจัยในครั้งนี้ จะเน้นทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการกระทำทางสังคม คือ ทฤษฎีแรงจูงใจ และทฤษฎีการกระทำทางสังคม เพื่อนำมาอธิบายและสนับสนุนปัจจัยต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้

3.1 ทฤษฎีแรงจูงใจ (Motivation Theory)

มาสโลว์ (Maslow, 1954 : 153-158) เชื่อว่าพฤติกรรมของมนุษย์จำนวนมากสามารถอธิบายโดยใช้แนวโน้มของบุคคลในการค้นหาเป้าหมายที่ทำให้ชีวิตของเขาได้รับความสมปรารถนาและได้รับสิ่งที่มีความหมายต่อตน บุคคลปรารถนาที่จะได้รับความพึงพอใจ และเมื่อบุคคลได้รับความพึงพอใจในสิ่งหนึ่ง ก็ยังคงเรียกร้องความพึงพอใจในสิ่งอื่นต่อไป ซึ่งเป็นคุณลักษณะของมนุษย์ที่เป็นผู้มีความต้องการที่จะได้รับสิ่งต่าง ๆ อยู่เสมอ ความปรารถนาของมนุษย์นั้นติดตัวมาแต่กำเนิด หากความปรารถนาเหล่านี้มิได้รับการตอบสนอง บุคคลจะดิ้นรนทุกวิถีทางให้ได้มาซึ่งความต้องการนั้น ๆ ความต้องการที่กล่าวมานี้ แบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอนตามลำดับ ดังแสดงในภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ 1 ลำดับชั้นความต้องการของมาสโลว์

การเรียงลำดับความต้องการข้างต้น ความต้องการขั้นต่ำสุดจะต้องได้รับการตอบสนองก่อน บุคคลจึงจะสามารถผ่านพ้นไปสู่ความต้องการในขั้นสูงขึ้นตามลำดับ

1) ความต้องการด้านกายภาพ (Physiological or Biological Needs) เป็นความต้องการทางด้านร่างกาย ซึ่งเป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ทุกคน อันได้แก่ น้ำ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม รวมทั้งความต้องการทางเพศ

2) ความต้องการความมั่นคงปลอดภัย (Safety and Security Needs) เป็นความต้องการที่ยังจัดว่าอยู่ในขั้นพื้นฐาน โดยธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนต้องการความมั่นคงปลอดภัยอย่างถาวรในทุกสถานที่และตลอดเวลา

3) ความต้องการทางสังคม (Social and Affiliative Needs) เป็นความต้องการที่เกิดขึ้นหลังจากความต้องการในสองขั้นแรกได้รับการตอบสนองแล้ว บุคคลทุกคนต้องการให้เป็นที่ยอมรับจากพวกพ้อง ต้องการมิตรภาพ ความรักและเป็นสมาชิกในสังคม

4) ความต้องการมีศักดิ์ศรี ความภาคภูมิใจและสถานภาพ (Self-Esteem and Status Needs) บุคคลต้องการให้ผู้อื่นยอมรับนับถือ ต้องการศักดิ์ศรี และมีสถานภาพทางสังคม

5) ความต้องการที่จะได้รับความสำเร็จแห่งตน (Self-Actualization Needs) เป็นความต้องการสูงสุดของมนุษย์ที่ต้องการทำอะไรให้สำเร็จผลด้วยความสามารถของตนเอง

จากทฤษฎีมาสโลว์ ที่ว่า บุคคลทุกคนพยายามทุกวิถีทางเพื่อให้บรรลุถึงความต้องการในด้านต่าง ๆ ตามลำดับขั้นนั้น ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีนี้มาเป็นแนวทางส่วนหนึ่งในการศึกษาวิจัย โดยนำ 4 ชั้นความต้องการ ได้แก่ ความต้องการทางกายภาพ ความต้องการความมั่นคงปลอดภัย ความต้องการทางสังคม และความต้องการมีศักดิ์ศรี ส่วนความต้องการที่จะได้รับความสำเร็จแห่งตนขั้นที่ 5 เป็นอุดมคติ บุคคลไม่สามารถที่จะบรรลุถึงความต้องการในขั้นสูงสุดได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำเฉพาะ 4 ชั้นความต้องการข้างต้นมากำหนดเป็นตัวแปรอิสระ ที่จะศึกษาผลว่า เกี่ยวข้องกับการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการชุมชนหรือไม่ อย่างไรก็ตาม กล่าวคือ การคาดหวังในผลตอบแทน ความต้องการจะเป็นสมาชิกของกลุ่มพิทักษ์สวัสดิภาพชาวโคกโพธิ์ ความต้องการความมั่นคง และความต้องการการยอมรับนับถือ จะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการชุมชนตามที่กล่าวมาหรือไม่ อย่างไร

3.2 ทฤษฎีการกระทำทางสังคม

จำนง อภิวัฒน์สิทธิ์ (2533 : 63) อธิบายทฤษฎีการกระทำทางสังคมของผู้ที่ทำการศึกษารวบรวมการกระทำของมนุษย์ (Human Actions) โดยให้คำจำกัดความการกระทำว่า เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ ทั้งที่เป็นแบบเปิดเผยและลึกลับ ซึ่งการกระทำทางสังคมมนุษย์มี 4 ประการ คือ

1) การกระทำที่มีเหตุผล (Rational Actions) เป็นการกระทำที่ใช้วิธีการที่เหมาะสมในอันที่จะบรรลุถึงจุดหมายที่เลือกไว้อย่างมีเหตุผล การกระทำดังกล่าวมุ่งไปในด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม

2) การกระทำที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม (Valuable Actions) เป็นการกระทำซึ่งใช้วิธีการที่เหมาะสมเช่นกัน เพื่อจะทำให้ค่านิยมสูงขึ้น ในชีวิตมีความสมบูรณ์พร้อมการกระทำเช่น มุ่งไปในด้านจริยธรรม ศาสนา และทางศีลธรรมอื่น ๆ เพื่อการดำรงไว้ซึ่งความเป็นระเบียบในชีวิตทางสังคม

3) การกระทำตามประเพณี (Traditional Actions) เป็นการกระทำที่ไม่เปลี่ยนแปลงโดยยึดเอาแบบอย่างที่ทำกันมาตั้งแต่อดีตเป็นหลักในพฤติกรรมกรกระทำตามประเพณีไม่คำนึงถึงเหตุผล

4) การกระทำที่แฝงด้วยความเสนาหา (Affective Actions) การกระทำแบบนี้คำนึงถึงอารมณ์ และความผูกพันทางจิตระหว่างผู้กระทำกับวัตถุที่เป็นจุดหมายของการกระทำ การเช่นนี้ไม่คำนึงถึงเหตุผลอย่างอื่นอย่างใด นอกจากเรื่องส่วนตัว

ทฤษฎีที่ได้กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า การกระทำทางสังคมสามารถจงใจหรือสนับสนุนให้บุคคลหรือประชาชนมีส่วนร่วมในการกระทำกิจกรรมร่วมกัน ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีนี้มาเป็นแนวทางส่วนหนึ่งในการศึกษาวิจัย โดยได้นำมากำหนดการร่วมกิจกรรมเพื่อจัดสวัสดิการชุมชนหรือไม่ อย่างไร กล่าวคือ ปัจจัยด้านการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา อันเป็นผลของการกระทำตามค่านิยม ตามประเพณี ตามความเชื่อ อันเป็นการกระทำที่มีเหตุผล มีความคาดหวัง และมีความผูกพัน จะเป็นปัจจัยต่อการมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการชุมชนตามที่กล่าวมาหรือและผู้วิจัยใช้เป็นพื้นฐานเพื่อสนับสนุนทฤษฎีอื่น ๆ ในการศึกษาวิจัยด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม (Social Capital)

สำหรับการศึกษาทำความเข้าใจเรื่องทุนทางสังคมในสังคมไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541) เสนอว่า ถ้าจะให้ได้ประโยชน์อย่างแท้จริงต้องเริ่มจากสมมติฐานที่ว่า สังคมไทยได้รับสิ่งเหล่านี้จากภาครัฐไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านที่อยู่ในชนบทหรือผู้ที่อยู่ในชุมชนแออัด ซึ่งมักเป็นกลุ่มคนที่อยู่นอกเหนือระบบความมั่นคงทางสังคม (Social Security) ของภาครัฐทั้งสิ้น

ทุนทางสังคมมีอยู่มากเพียงแต่ไม่ได้พัฒนาปรับเปลี่ยนให้ก้าวหน้าตาม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนั้นการศึกษาเรื่องทุนทางสังคมนั้นต้องเริ่มจากการมองหาทุนที่มีอยู่แล้ว และหาทางพัฒนาให้เข้มแข็งขึ้น นิธิ กล่าวถึง ทุนทางสังคมที่มีความสำคัญมากและไม่ควรมองข้ามของสังคมไทย คือ ความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติซึ่งมีบทบาทอย่างชัดเจนในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจที่ผ่านมา บทบาทดังกล่าวได้แก่ การเป็นตาข่ายรองรับคนตกงานได้ระดับ

หนึ่ง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2541:6) การมองทุนทางสังคมในมิติข้างต้นเป็นการมองในแง่มุมมองที่จะนำไปสู่ทางออกของปัญหาในปัจจุบัน

1. ความหมายของทุนทางสังคม

สำหรับความหมายของทุนทางสังคมนั้น แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่กว้างและเป็นนามธรรมแต่มีหลายฝ่ายพยายามให้คำจำกัดความไว้ว่า ดังนี้

อมรา พงศาพิชญ์ (1969 : 2) ได้กล่าวทุนทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวราบและแนวตั้งระหว่างบุคคล สถาบันและหรือองค์กรต่าง ๆ ทั้งในรูปปัจเจกกลุ่มและเครือข่าย รวมทั้งนี้ค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตและวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงทุนสังคมโดยเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ในระดับอุปถัมภ์ที่มีค่านิยมในการตอบแทนบุญคุณ ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแบบไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งการมีเครือข่ายการตอบแทนและใช้ประโยชน์ร่วมกัน ตลอดจนการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไปขยายใช้งานพัฒนาในปัจจุบัน

นอกจากนี้ในด้านงานพัฒนา อเนก เหล่าธรรมทัศน์ (2541 : 11) ได้ให้ความหมายทุนทางสังคมว่า หมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชน อันประกอบด้วย การรวมกลุ่มเป็นองค์กรหรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรกรรมผสมผสาน เครือข่ายโรงสีชุมชน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นกลไกที่ทำให้ชุมชนมีความสามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ตลอดทั้งพึ่งพาตนเองในระยะยาวได้

2. ทุนทางสังคมในความหมายเชิงสถาบัน

นับจากปี ค.ศ.1980 เป็นต้นมา ธนาคารโลกได้ให้การสนับสนุนการรวมตัวของประชาชนโดยให้ร่วมกันทำกิจกรรมภายใต้ความเชื่อพื้นฐานที่ว่าการทำงานกัน จะก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “ทุนทางสังคม” กล่าวได้ว่าศักยภาพอันเกิดจากการรวมตัวกันนี้ สามารถทำให้เกิดความร่วมมือและเป็นการระดมความคิดในระดับชุมชนเพื่อกระทำการกิจกรรมสาธารณะอื่น ๆ เพิ่มขึ้นและมองว่ากิจกรรมหลายอย่างต้องการความชำนาญพิเศษที่หาไม่ได้ในบุคลากรของรัฐ (จามะรี เขียนทอง, 2543 : 11)

เช่นเดียวกันในทัศนะของ Hadenius และ Uggla (อ้างถึงใน จามะรี เขียนทอง, 2543 : 25) ได้กล่าวถึงเรื่องทุนทางสังคมว่าอาจหมายความถึง สถาบันทางสังคมที่มีอยู่แล้ว ซึ่งเป็นสถาบันที่มีการร่วมมือของเอกชน สถาบันเหล่านี้เมื่อใช้ในถูกต้องสามารถนำไปสู่รูปแบบใหม่ของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และนอกจากนี้เขายังเห็นว่าองค์กรประชาชนที่มีอยู่เดิมหลายองค์กรเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชน และไม่ควรถูกละเลยดังเช่นที่ผ่านมาในอดีต ตรงกันข้าม

ควรได้รับการสนับสนุนให้มีบทบาทมากขึ้น และเป็นบทบาทที่เน้นการมีส่วนร่วมที่จะนำไปสู่การเป็นประชาสังคมที่แท้จริงได้

ลักษณะของสถาบันดั้งเดิมที่เห็นได้ค่อนข้างชัดเจน และถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมในความหมายดังกล่าว ได้แก่ สถาบันครอบครัวหรือวัดในสังคมไทย ซึ่งมีบทบาทต่อสมาชิกในสังคมหลายด้านและนับว่าเป็นทุนสังคมในความหมายนี้เช่นกัน

แนวความคิดดังกล่าวได้ส่งผลของการเกิดขึ้นและการดำเนินงานของหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมที่ใช้หลักการส่งเสริมองค์กรชุมชนในการปฏิบัติงาน รวมทั้งสนับสนุนให้เกิดการทำงานร่วมกัน โดยมีความเชื่อเป็นพื้นฐานถึงการพัฒนาไปสู่การเพิ่มทุนทางสังคมในอดีต

3. ประเด็นพิจารณาทุนทางสังคม

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2541 : 4-6) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมในสังคมไทยว่าอยู่ภายใต้หลักการที่สำคัญ 2 ประการ คือ หลักการตอบแทนกัน (reciprocity) และหลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (communality) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) หลักการตอบแทนกัน ถือว่าเป็นหลักการสร้างพันธะทางสังคมในการตอบแทนกันเป็นกลไกการสร้างความร่วมมือ เพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขก การผลัดกันช่วยกันสร้างบ้านให้สมาชิกในชุมชน เป็นหลักการที่เน้นความเท่าเทียมเป็นบรรทัดฐานที่ถูกผลิตซ้ำเรื่อยมา จนกลายเป็นสถาบันสำคัญในชุมชน ถือเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงอีกทางหนึ่งของชีวิต

2) หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ถือเป็นทุนทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งจะหมายถึงการใช้พื้นที่ที่ส่วนร่วมของชุมชนในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ นอกจากจะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมาใช้ประโยชน์ร่วมกันได้แล้ว ยังแฝงนัยของการจัดการร่วมกันของชุมชนโดยกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมการใช้พื้นที่อันถือเป็นของสมาชิกในชุมชน

เช่นเดียวกับงานศึกษาของ Putnam (1993) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคม โดยให้ความสำคัญกับการร่วมมือทำกิจกรรมโดยสมัครใจของสมาชิกในชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนมีค่านิยมร่วมกันในเรื่องความไว้วางใจ การช่วยเหลือกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่เอื้อต่อการรวมกลุ่ม

นอกเหนือจากที่กล่าวมาข้างต้น ทุนทางสังคมได้ถูกนำไปใช้เป็นการรอบและเป็นเป้าหมายในการดำเนินโครงการพัฒนาภายใต้การสนับสนุนจากภาครัฐบาลโดยมองว่าในภาวะที่ประเทศประสบกับภาวะวิกฤติเช่นนี้การลงทุนเพื่อสร้างหรือสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการขยายทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ซึ่งความหมายของทุนทางสังคมภายใต้โครงการ Social Investment Fund (SIF) ซึ่งจะนำไปสู่ชุมชนเข้มแข็งนี้ประกอบด้วย (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, 2541 : 47)

1) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ และฐานวัฒนธรรม โดยมองว่าเป็นรากฐานของการดำรงชีวิตการทำมาหากินร่วมกันของคนทั้งชุมชนและถือว่าเป็นสายใยผูกพันในชุมชนที่ดำรงอยู่ร่วมกัน

2) ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ครอบคลุมความหมายของการแบ่งปันและการช่วยเหลือซึ่งกันและกันผ่านกิจกรรมที่เสนอขึ้นมา อาจจะเฉพาะระหว่างชาวบ้านในชุมชนทั้งชุมชนรวมถึงการแผ่ขยายไปยังชุมชนใกล้เคียงตลอดทั้งขยายความเอื้ออาทรไปสู่ผู้ยากลำบากทั้งหลายในชุมชน เช่น คนยากจน ผู้สูงอายุ เด็ก ผู้หญิง ผู้ติดเชื้อมถึงที่ได้รับผลกระทบจากผู้ติดเชื้อ และแรงงานคืนถิ่นในชุมชน เป็นต้น

3) การหลอมใจหลอมความคิด และผนึกกำลังความร่วมมือของสมาชิกในกลุ่มหรือระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ตลอดทั้งเชื่อมโยงกับหน่วยราชการและหน่วยงานสนับสนุนอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการระดมทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความร่วมมือที่ต่อเนื่องรวมถึงกิจกรรมที่มีความยั่งยืนในระยะยาว

4) ทักษะการจัดการร่วมกัน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการเพิ่มทักษะความสามารถความชำนาญในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มองค์กร เครือข่าย โดยร่วมมือกับสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา

5) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในการเผชิญกับปัญหาความทุกข์ยากต่าง ๆ เพื่อแสวงหาทางออกแก้ไขปัญหโดยร่วมมือกันในหมู่สมาชิก ขยายสู่ชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียง การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญต่อเรื่องทุนทางสังคม เนื่องจากการเกิดกลุ่มและการรวมกลุ่ม และการดำรงอยู่ของกลุ่มพิทักษ์สวัสดิภาพชาวโคกโพธิ์ มีรากมาจากทุนทางสังคม ที่ชาวบ้านในชุมชนได้สั่งสมมานาน อีกทั้งทุนทางสังคมน่าจะเป็นปัจจัยให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชน ที่นำไปสู่การจัดสวัสดิการชุมชน

โดยสรุป ผู้วิจัยได้นำแนวคิดและทฤษฎีทั้ง 4 แนว เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย โดยนำตัวแปรทุนทางสังคม ปัจจัยทางสังคม และปัจจัยด้านบุคคล มาเป็นประเด็นหลักที่นำไปสู่การศึกษาหาปัจจัยการมีส่วนร่วม ลักษณะการมีส่วนร่วม และผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มพิทักษ์สวัสดิภาพชาวโคกโพธิ์ ในการจัดสวัสดิการชุมชน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ตรวจสอบเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการชุมชนแล้ว ปรากฏว่าไม่มีการศึกษาในเรื่องดังกล่าว ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปแบบการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และสายสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งได้ไว้เสนอดังนี้

สุนันต์ ภาวธีระกุล (2529) ได้ศึกษาปัจจัยที่ผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้านชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านดีเด่นระดับจังหวัดของจังหวัดนครสวรรค์

ประจำปี 2527 พบว่าลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ ร่วมกันเข้าประชุมร่วมในการแสดงความคิดเห็น ร่วมในการเป็นผู้รับผิดชอบหรือควบคุมดำเนินการ ร่วมในการเป็นผู้ประสาน ร่วมในการเป็นผู้ชักชวนเพื่อนบ้าน และร่วมในสละเงินร่วมในการสละแรง

ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านพบว่า ปัจจัยทางด้านบุคคล ได้แก่ ตำแหน่งทางสังคมในหมู่บ้าน การรู้สึกรู้ว่าตนเองมีความสำคัญต่อหมู่บ้าน และมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วม อายุและเพศไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ได้แก่ รายได้ และการเป็นเจ้าของที่ทำกินไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วม และปัจจัยทางสังคม ได้แก่ ความต้องการเกียรติยศ และการได้รับการชักชวนจากกรรมการหมู่บ้าน เพื่อนบ้าน นายอำเภอ และพัฒนาการ

นอกจากการศึกษางานวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนแล้วผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม และสายสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเป็นประเด็นและปัจจัยในการมีส่วนร่วมอันนำไปสู่การจัดสวัสดิการภาคประชาชน อาทิเช่น อรทัย อาจอ่ำ (2531) ได้ศึกษาเรื่องชุมชนเชิงกิจ : วิถีชีวิตและกระบวนการพัฒนาสู่การพึ่งพาตนเอง ได้ให้ภาพความสัมพันธ์ของชุมชนและศักยภาพในการรวมกลุ่ม เพื่อช่วยเหลือกันก่อนข้างชัดเจน ในส่วนความสัมพันธ์ภายในชุมชนแม้จะมีการแบ่งแยกตามกลุ่มฐานะและมักคบค้ำกันเฉพาะพวกเดียวกัน คือ คนที่มีฐานะดีมักไม่ยอมคบค้ำกับกลุ่มคนจน ขณะที่คนจนก็สนิทสนมกับคนจนด้วยกันมากกว่า แต่เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมแล้วในงานศึกษา พบว่า ชุมชนยังมีสภาพครอบครัวที่สามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ แม้ว่าจะอยู่ท่ามกลางอำนาจเงินและวัตถุที่มีอำนาจมากขึ้น ภาพที่ปรากฏ คือ ครอบครัว เครือญาติ เพื่อนบ้านยังคงมีการช่วยเหลือพึ่งพากันได้พอสมควรในเรื่องการยืมเงิน ยืมสิ่งของ ดูแลหรือเยี่ยมเยียนคนเจ็บป่วย และโหว่วานกันในเรื่องต่าง ๆ เช่น การดูแลบ้าน การแลกเปลี่ยนอาหารซึ่งกันและกัน ตลอดทั้งฝากดูแลบุตรหลาน ส่วนการช่วยเหลือเกื้อกูลที่เห็นชัดเจนและค่อนข้างเป็นระบบ คือ การให้เงินช่วยเหลือสมาชิกที่เสียชีวิตในรูปของ “เงินฌาปนกิจ” ยิ่งกว่านั้นยังได้วิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการพัฒนา ก่อให้เกิดการสร้างกลุ่ม หรือองค์กรเพื่อช่วยเหลือตนเอง ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ในการทำงานร่วมกัน เกิดความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน รวมถึงความรู้สึกรู้สึกจากการเป็นสมาชิกในชุมชนเดียวกัน เพิ่มขึ้นทำให้มีการติดต่อไปมาหาสู่และช่วยเหลือกันเป็นไปอย่างกว้างขวาง แต่ก็มีบางส่วนที่การรวมกลุ่มก่อให้เกิดความขัดแย้งผลประโยชน์แต่ก็มีไม่มากนัก นอกจากนี้การร่วมกันทำกิจกรรมของชุมชนทำให้เกิดความคิดในการขยายผลไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ เช่น ศูนย์เด็กเล็ก และกองทุนการศึกษา เป็นต้น

ในลักษณะเดียวกัน พรวิศิษฎ์ วรวรรณ (2533) ศึกษาเรื่องสายสัมพันธ์ทางสังคม และความร่วมมือของชาวบ้าน กรณีศึกษา ชุมชน ส.สุขทวี กรุงเทพมหานคร พบว่าการที่ชาวบ้านไม่ค่อยร่วมมือในกิจกรรมของชุมชน เนื่องจากชาวบ้านขาดความไว้วางใจกันอันมีสาเหตุมาจาก

1) ลักษณะการจัดสรรประโยชน์ภายในชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการมีพันธะผูกพันที่ยาวนาน ทำให้การตอบแทนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลไม่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง เป็นผลให้ข้อผูกพันที่จะทำให้เกิดความไว้วางใจไม่เกิดขึ้น

2) การจัดสรรประโยชน์ในชุมชน ไม่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมที่ลึกซึ้งและเปราะบาง คือสั้นสุดและเกิดใหม่ได้เสมอ

3) ลักษณะการไม่ให้ความสำคัญกับพันธะผูกพันต่อบุคคลอื่นนั้น แสดงถึงลักษณะตัวใครตัวมัน ประกอบกับชาวบ้านมีการแสวงหาผลประโยชน์จากกัน ทำให้ขาดข้อมูลติดต่อสื่อสารและความไม่ไว้วางใจ

สำหรับความร่วมมือกันนี้ มีแนวโน้มจะเกิดขึ้นได้ด้วยดี ในกรณีที่บุคคลผู้เกี่ยวข้องมีความสัมพันธ์ในเชิงซ้อนต่อกัน จะมีความผูกพันกันสูง เช่น ความเป็นเครือญาติที่ซ้อนอยู่ในรูปของความสัมพันธ์ อาจมองว่ามีความเป็นไปได้ที่จะแลกเปลี่ยนหรือจัดสรรผลประโยชน์ได้ลงตัว

การทบทวนในเบื้องต้นจะพบว่า ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนแออัดหรือชุมชนคนจนในเขตเมืองที่มีพื้นฐานของความหลากหลายในหลาย ๆ ด้านนั้น พบว่า การพึ่งพาอาศัยกันหรือการตอบแทนกันจะขึ้นอยู่กับผลตอบแทนผลประโยชน์ที่พึงพอใจของทั้ง 2 ฝ่าย อาจจะแสดงออกมาในรูปของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่แม้ว่าจะแสดงความเหลื่อมล้ำของสังคม แต่การดำรงอยู่ของบทบาทที่เกื้อกูลกันของคู่สัมพันธ์ก็ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้และเกิดความร่วมมือ ขณะที่อีกด้านหนึ่งของความร่วมมือเกิดจากความไว้วางใจกันบนพื้นฐานของพันธะผูกพันระยะยาว ซึ่งเกิดจากการมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างสมาชิกในสังคม จะทำให้การร่วมมือดำเนินกิจกรรมหรือรวมกลุ่มในรูปองค์กรชุมชน มีแนวโน้มประสบความสำเร็จมากขึ้น ขณะเดียวกันกนกกรัตน์ กิตติวิวัฒน์ (2543) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดทุนทางสังคมในชุมชนเมืองเครือข่ายกลุ่มบางซื่อ โดยทำการศึกษาผ่านโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม ในด้านการส่งเสริมการจัดสวัสดิการชุมชน ผลการศึกษาพบว่า การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่สมาชิกมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนต่อกันนั้น นับเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของชาวชุมชนเมือง โดยผ่านการตอบแทนและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตลอดทั้งกระบวนการเกื้อกูลกันและกัน ด้วยความสัมพันธ์เช่นนี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญในการเกื้อหนุนกองทุนสวัสดิการในชุมชน

ดังนั้น จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นทุนทางสังคม ปัจจัยทางสังคม น่าจะมีความสำคัญหรือมีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการชุมชน โดยเฉพาะการเลือกตัวแปรอิสระเหล่านี้มาศึกษา คาดว่าจะได้ผลการศึกษาและผลสรุปที่น่าสนใจ เพราะตัวแปรแต่ละตัวสามารถอธิบายเงื่อนไขและสาเหตุที่สมาชิกกลุ่มพิทักษ์สวัสดิภาพชาวโคกโพธิ์เข้ามามีส่วนร่วม และมีรูปแบบในการจัดสวัสดิการชุมชน ตลอดจนผลประโยชน์ที่เกิดจากการมีส่วนร่วม

ภาพประกอบ 2 กรอบแนวคิดในการวิจัย

